

DISLEKSIYA TUSHUNCHASI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Soliyeva Moxigul Madaminxon qizi

Farg'ona davlat universiteti erkin tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18627417>

Annotatsiya: Pedagogik nuqtayi nazardan “disleksiya” o‘qish mahoratini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarning shakllaridan biri sifatida qaraladi. Etiopatogenetik tasniflar birlamchi o‘qish buzilishlari (o‘ziga xos) yoki “rivojlanish disleksiyasi” va organik miya patologiyasi, hissiy nuqson, past intellekt, nevrotik kasalliklar yoki mahrumlik tufayli kelib chiqqan o‘qish buzilishining ikkilamchi shakllarini o‘z ichiga oladi. Xatolar tipologiyasi sistematikaning asosi sifatida qabul qilingan.

Kalit so‘zlar: disleksiya, o‘qish mahorat, o‘qish qobiliyati, disleksiyaning tarqalishi, disleksiya belgilari, aleksika, talaffuzidagi xatolar, so‘zlarni takrorlash, so‘zlarni qo‘shish, harflarni o‘zlashtirmaslik, agrammatizm, lateral ko‘rish,

Hozirgi kunda “disleksiya” tushunchasini aniqlashga turli xil yondashuvlar mavjud: pedagogik va klinik-psixologik; shuningdek, chet elda va mamlakatimizda qo‘llaniladigan yondashuvlar. Pedagogik nuqtai nazardan “disleksiya” o‘qish mahoratini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarning shakllaridan biri sifatida qaraladi. M.E.Xvattsev (1959) disleksiyani o‘qish jarayonining qisman buzilishi deb ta’riflaydi, bu ko‘nikmani o‘zlashtirishni qiyinlashtiradi va o‘qish jarayonida ko‘plab xatolarga olib keladi. O.A.Tokareva (1969) disleksiyani o‘qish mahoratini o‘zlashtirishdagi o‘ziga xos qiyinchiliklar deb tushunadi, bu ko‘pincha eshitish qobiliyatining zaiflashuvida og‘zaki nutqning rivojlanmaganligi bilan birga keladi, shuningdek, mustaqil ravishda paydo bo‘lishi va o‘zini namoyon qilishi mumkin. R.I.Lalayeva (2003)ning fikricha, “disleksiya o‘qish jarayonining qisman buzilishi bo‘lib, o‘qish jarayonida ishtirok etuvchi yuqori psixik funksiyalarning shakllanmaganligi sababli doimiy va takroriy o‘qish xatolarida namoyon bo‘ladi”. M.N.Rusetskaya (2009) disleksiyani nutq, kognitiv yoki kommunikativ jarayonlarning shakllanmaganligi sababli o‘qish genezisining deviant varianti sifatida belgilaydi, bu o‘qish qobiliyatini shakllantirishning buzilishida namoyon bo‘ladi.

G‘arbiy Yevropa mualliflari o‘qish va yozish buzilishlarini bitta atama bilan birlashtiradi – “disleksiya”. Terminning chegaralari kengayib bormoqda va u nafaqat o‘qish, balki yozish, sanash, shuningdek, nota yozuvlarini o‘zlashtirishni ham qamrab oladi.

Ingliz Disleksiya uyushmasi “Disleksiya” ning kengroq ta’rifini taqdim etadi, bu buzilishning tuzilishidagi yangi alomatlarni ta’kidlaydi. “Disleksiya - bu organik kelib chiqishi murakkab nevrologik holat. Uning alomatlari faoliyatning ko‘plab sohalariga ta’sir qilishi mumkin va o‘qish, imlo, yozish, nutqning buzilishi, hisoblash operatsiyalari, vosita funktsiyalarida o‘ziga xos qiyinchiliklar sifatida tavsiflanishi mumkin”.

Amerikalik mutaxassislar disleksiyani mustaqil buzuqlik sifatida emas, balki o‘rganishdagi qiyinchiliklarning bir qismi bo‘lgan alomatlardan biri deb hisoblashadi.

Butunjahon nevrologlar federatsiyasi (1968) quyidagi ta’rifni beradi: Disleksiya - bu o‘qish va yozishni o‘zlashtirish jarayonida o‘ziga xos kamchilik bo‘lib, o‘quvchining boshqa fanlar bo‘yicha muvaffaqiyatiga, uning aql-zakovatiga bog‘liq emas, bu ko‘pincha normal yoki hatto yuqori darajada til nuqsonlari bilan bir qatorda, bolalarda boshqa tilga oid bo‘lmagan funktsiyalarga nisbatan qobiliyatlari pasayadi.

Hozirgi vaqtda yagona xalqaro terminologiya, disleksiyani o'rganish bo'yicha aniq ishlab chiqilgan yondashuvlar, disleksiyani o'qish buzilishining o'ziga xos bo'lmagan shakllaridan ajratish mezonlari mavjud emas.

Ushbu maqolada biz "disleksiya" atamasidan faqat birlamchi intellekt, eshitish va ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarda o'qish buzilishiga ishora qilish uchun foydalanamiz. Maktab yoshidagi bolalarda disleksiyani tarqalishi, turli mualliflarning fikriga ko'ra, 1-2% dan 25% gacha o'zgarib turadi. Bu ko'rsatkich ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda eng yuqori (10-15%). Xitoyda minimal tarqalganlik va Yaponiya (1%) A.N.Kornsvaning ma'lumotlariga ko'ra, disleksiya Rossiyadagi maktab o'quvchilarining 4,8 foizida uchraydi.

Turli tadqiqotchilar tomonidan noaniq tushunish, disleksiya va diagnostika mezonlaridagi noaniqlik aniq bo'lib, ushbu buzuvchilikning ta'rif va tarqalish ma'lumotlaridagi nomuvofiqlikni hisobga oladi. Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar disleksiya belgilarini tavsiflashda turlicha yondashuvlarga ega. Chet elda disleksiya belgilarini tavsiflashda asosiy e'tibor o'qishning texnik tomoniga qaratiladi, bu yerda asosiy ko'rsatkichlar to'g'ri o'qish va o'qish tezligining buzilishi hisoblanadi. Disleksiya (1992), M.Abashz (1990), Veilsho (2004) disleksiyani kontekstdan tashqarida alohida so'zlarni tanib olishda qiyinchiliklarga ishora qiladi va matni o'qish va o'qish bilan bog'liq o'qish buzilishlarini o'z ichiga olmaydi. Tadqiqotchilar buni matnning ma'nosini yaxshi tushungan holda jumladagi so'zlarni o'qish semantik taxmin bilan osonlashishi bilan izohlashadi, shuning uchun kontekstning mavjudligi ko'pincha alohida so'zlarni o'qish qiyinligi bilan tushuntiriladi.

Rus logopediyasida o'qish mahorati ikki tomondan baholanadi: 1) o'qishning to'g'riligi, o'qish tezligi va o'qish usulini o'z ichiga olgan texnik tomoni; 2) o'qishning semantik tomoni, unda o'qilgan matnni qayta hikoya qilishda yaxlitlik va izchillik baholanadi. Disleksiya uchun tanlangan mezonlar:

- o'qish to'g'riligining buzilishi;
- o'qish tezligining buzilishi;
- o'qish usulining buzilishi;

R.E.Levina (1940) o'qish buzilishining alomatlarini tavsiflar ekan, "aleksika" ni o'qishda alohida o'qilgan so'zlar buziladi, ibora o'z mazmunini yo'qotadi. To'g'ri o'qilgan so'zlar noto'g'ri o'qilgan so'zlar massasiga botib ketadi. Ko'pincha o'qilgan narsa matn mazmuniga mos kelmaydi.

R.E.Levina (1940) "aleksikalar" uchun quyidagi odatiy xatolarni ajratib ko'rsatdi: qo'shimcha tovushlarni kiritish, alohida harflarni o'tkazib yuborish, boshqa harf bilan almashtirish.

Bir so'z bilan aytganda, harflarning talaffuzidagi xatolar, so'zlarni takrorlash, so'zlarni qo'shish, so'zlarni qoldirish. O'qish buzilishining asosiy namoyon bo'lishi R.E.Levina harflarning yetarli darajada o'zlashtirilmaganligi, harflarning bo'g'inlarga "birlashmasligi", so'z, iboraning noto'g'ri o'qilishi. M.E.Xvattsev (1959) harflar, bo'g'inlar, o'rin almashishlar va ularning o'rnini bosish, bosh gaplar, bog'lovchilar, so'zlarning bir-birining o'rnini bosish, qatorlar tushirib qo'yilganlar. R.I.Lalaeva o'qishni o'zlashtirishning dastlabki bosqichlarida o'qish xatolari xilma-xil bo'lishini, keyingi bosqichlarda esa ular kamroq xilma-xil va aniqroq bo'lishini ta'kidlaydi. R.I.Lalaeva (2003) xatolarning olti guruhini aniqladi. Birinchi guruh - harflarni o'zlashtirmaslik, tovush va harfning noto'g'ri o'zaro bog'liqligi, bu o'qish paytida tovushlarni almashtirish va aralashmalarda namoyon bo'ladi. Almashtirish va qorishmalarning

tabiati har xil: fonetik jihatdan yaqin tovushlarni almashtirish va qorishtirish va grafik jihatdan o'xshash harflarni almashtirish. Xatolarning ikkinchi guruhi - harfma-harf o'qish yoki tovushlarni bo'g'in va so'zlarga birlashtirishning buzilishi. Uchinchi guruh - so'zning tovush-bo'g'in tuzilishining buzilishi, bu yerda muallif undosh va unli va bo'g'inlarni tushirish, qo'shimchalar va o'zgartirishlarni o'z ichiga oladi. To'rtinchi guruh - bu o'qishni tushunishning buzilishi bo'lib, u bir so'z darajasida ham, menda ham o'zini namoyon qilishi mumkin. Beshinchi guruh - so'zlarni almashtirish. Oltinchi guruh xatolar - o'qishdagi agrammatizmlar. Bolalarning o'qish ko'nikmalarini egallashidagi xatolarni batafsil o'rganish T.G.Egorov va B.G.Ananievlar tomonidan amalga oshirildi. Tadqiqotchilar o'z ishlarida xatolar mexanizmlarini o'rganish o'qishni o'zlashtirish jarayonini tushunishga yordam berishini va talabalar uchun eng muhim va qiyin operatsiyalarni ajratib ko'rsatishini ta'kidladilar. T.G.Egorov xato ostida "maqsadning noto'g'ri aks ettirilishini" tushundi. Voqelik va ko'p jihatdan faoliyat jarayonida ongning yo'nalishi bilan belgilanadi.

Relevina (1940) "aleksika" ni o'qishni juda sekin va noto'g'ri, hatto bitta so'zni o'qish jarayonida ham ko'z harakatlarining tez-tez to'xtab turishi bilan tavsiflangan. Ranshburg va Varburg kuzatuvlari shuni ko'rsatadi. Disleksik bolalarda lateral ko'rish o'qishni tezlashtirishdan ko'ra sekinlashtiradi. "Aleksika" ko'pincha bir chiziqdan ikkinchisiga siljiydi, bu esa lateral ko'rishning teskari ta'sirini ko'rsatadi. Matn qanchalik qiyin bo'lsa, shuncha ko'p to'xtashlar kuzatiladi.

O'qish usulini buzish o'qish usuli va bolaning o'qish tajribasi o'rtasidagi nomuvofiqlikda namoyon bo'ladi. O'qish usulining buzilishi ko'rsatkichi kamida bir yillik o'qish tajribasiga ega bo'lgan bolalarda so'zlarni harfma-harf yoki tovush asosida o'qish bo'lishi mumkin. Harfni harf bilan o'qiyotganda, bola so'zning barcha harflarini alohida-alohida chiqaradi. Ovozli o'qish so'zni tashkil etuvchi barcha tovushlarning alohida nomlanishini nazarda tutadi. Harf-harf yoki bo'g'inma-bo'g'in o'qish elementlari bo'g'inma-bo'g'in o'qishda ham sodir bo'lishi mumkin, bu o'qish usulining shakllanishining buzilishini aks ettiradi.

So'nggi paytlarda fanda maktab o'quvchilarida o'qishning texnik va semantik jihatlarini buzish kombinatsiyalangan va izolyatsiya qilingan shaklda sodir bo'lishi mumkinligi haqida ma'lumotlar tobora ko'payib bormoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Лалаева Р. И. Нарушения чтения и письма у младших школьников. — СПб. : Союз, 2003. — 224 с.
2. Левина Р. Е. Нарушения чтения и письма у детей. — М. : Учпедгиз, 1940. — 148 с.
3. Хватцев М. Е. Логопедия : учеб. пособие для пед. ин-тов. — М. : Просвещение, 1959. — 356 с.
4. Токарева О. А. Нарушения чтения и письма у детей школьного возраста. — М. : Просвещение, 1969. — 192 с.
5. Egorov T. G. Psikhologiya ovladeniya chteniem. — М. : Prosveshchenie, 1963. — 312 s.
6. Snowling M. J. Dyslexia. — 2nd ed. — Oxford : Blackwell Publishing, 2000. — 224 p.